

UMANIZAREA CONDIȚIILOR DE DETENȚIE CA DIRECȚIE DE REALIZARE A POLITICII EXECUȚIONAL-PENALE

Iurie LARII,
*doctor în drept, profesor universitar,
prorector pentru știință al Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI*

Oleg RUSU,
*doctor în drept, conferențiar universitar,
șef al Departamentului știință al Academiei „Ștefan cel Mare” a MAI*

Rezumat

În articol este prezentată o caracteristică succintă a politicii execuțional-penale actuale care rezidă inclusiv în umanizarea condițiilor de detenție. În opinia autorilor, este necesar de a diferenția condițiile executării pedepselor și a asigura respectarea necondiționată a drepturilor și intereselor legitime ale deținuților. În acest sens, una din sarcinile de bază care stau în fața sistemului administrației penitenciare constă în desfășurarea unei activități de edificare, orientată spre îmbunătățirea condițiilor de deținere; un management mai bun al resurselor umane; administrarea eficientă și garantarea siguranței; prestarea serviciilor medicale de calitate; calificare profesională pentru persoanele private de libertate echivalente cu cele din sistemul public; programe educative, de alfabetizare, școlarizare și intervenție psihosocială; instituirea parteneriatelor public-private. În final se rezumă că umanizarea sistemului administrației penitenciare reprezintă un proces de durată și anevoios organizarea căruia, la etapa actuală de reformare a sistemului, depinde în mare măsură de elaborarea unei noi doctrine de funcționare a sa cu atragerea savanților și experților în domeniu.

Cuvinte-cheie: politica execuțional-penală; umanizarea condițiilor de detenție; Administrația Națională a Penitenciarelor; drepturile deținuților.

Summary

The article presents a brief feature of the current criminal executive policy that resides in the humanization of detention conditions. According to the authors, it is necessary to differentiate the conditions of execution of sentences and to ensure the unconditional observance of the rights and legitimate interests of detainees. In this sense, one of the basic tasks facing the penitentiary administration system is to carry out a building activity, aimed at improving the conditions of detention; better human resource management; efficient administration and ensuring safety; providing quality medical services; professional qualification for people deprived of liberty equivalent to those in the public system; educational, literacy, schooling and psychosocial intervention programs; establishing public-private partnerships. Finally, it is summarized that the humanization of the penitentiary administration system is a long and difficult process whose organization, at the current stage of reforming the system, depends

largely on the elaboration of a new doctrine of its operation with attraction of scientists and experts in the field.

Keywords: executive-criminal policy; humanization of detention conditions; National Administration of Penitentiaries; detainees' rights.

Politica execuțional-penală constituie parte componentă a politicii penale axată pe orientările politice penale în domeniul executării sancțiunilor de drept penal, atât a pedepselor penale (privative sau neprivative de libertate), cât și a măsurilor de siguranță, precum și a măsurilor de constrângere cu caracter penal [1, p.10].

Prin conținutul politicii execuțional-penale este cuprins un spectru vast de fenomene sociale și raporturi juridice, care au loc în procesul executării pedepselor penale [2, p. 14-15]. Politica execuțional-penală a Republicii Moldova se bazează pe dispozițiile actelor normative naționale și internaționale privind tratamentul deținuților. În Republica Moldova s-au produs modificări esențiale în viața social-economică și politică a țării, fapt ce a provocat schimbări în strategia principalelor direcții ale politicii execuțional-penale. Odată cu formarea unui stat de drept, se presupune și crearea unui sistem penitenciar corespunzător. Strategia politicii execuțional-penale în realizarea acestui scop rezidă în umanizarea executării pedepsei, în democratizarea activității instituțiilor și organelor care asigură executarea pedepsei, în determinarea noilor modalități de pedepse penale alternative închisorii, în reorganizarea activității de producere din cadrul instituțiilor penitenciare, precum și în implicarea societății în procesul de corectare a condamnaților [3, p. 10-11].

Sistemul Administrației Naționale a Penitenciarelor – care nu este un sistem diferit, din punctul de vedere al problemelor cu care se confruntă, față de celelalte structuri similare, la nivel european – trebuie să gestioneze, în limitele bugetului aprobat, o problematică complexă ce derivă din: rata crescută a recidivei, supraaglomerarea, creșterea cazurilor de introducere în penitenciare a drogurilor și a obiectelor interzise, insuficiența personalului. Pe de altă parte, este imperativă exercitarea influențelor educative necesare reintegrării sociale a persoanelor care au săvârșit infracțiuni și, în ultimă instanță, acțiunea în vederea reducerii riscului de recidivă, în condițiile umanizării mediului penitenciar și respectării drepturilor omului. Cu alte cuvinte, rolul esențial al sistemului rezidă în consacrarea penitenciarului ca serviciu social aflat în slujba comunității.

Este semnificativ faptul că cercetătorii moderni examinează umanizarea condițiilor de detenție și respectarea drepturilor și intereselor legitime ale deținuților inclusiv ca pe un factor care contribuie la reducerea recidivei de infracțiuni [4, p. 64].

Istoria dezvoltării civilizației a condus nu doar la înțelegerea temeinică a tuturor drepturilor cetățenilor, dar și la necesitatea fixării lor în textul documentelor de bază ale celor mai de autoritate organizații internaționale și statale [5, p. 126].

Astfel, în *Ansamblul de reguli minime pentru tratamentul deținuților* (precum și în *Regulile Europene pentru penitenciare*) sunt determinate regulile de lucru, care se bazează pe principiile respectării demnității umane, a unui tratament echitabil al deținuților, asigurării respectului de sine, inspecției cu regularitate a acestora, ocrotirii drepturilor condamnaților și respectării standardelor internaționale. Totodată, se menționează că „tratamentul deținuților nu trebuie să accentueze excluderea lor din comunitate, ci faptul că ei în continuare fac parte din aceasta” [6].

Cele menționate mai sus ne permit să concluzionăm că comunitatea internațională examinează personalitatea condamnatului la privațiune de libertate nu doar în contextul atingerii scopurilor pedepsei penale, dar și în cel social, adică în contextul asigurării necesităților sociale firești și creării condițiilor pentru obținerea unor drepturi suplimentare.

Ațiunea directă a cerințelor actelor normative internaționale contribuie la formarea unei înțelegeri unitare a valorii umanismului de către toate statele în cazul executării pedepsei cu închisoare. Destinația unor astfel de documente, care, într-o oarecare măsură, poartă un caracter declarativ, este de a acționa preventiv, contribuind la respectarea drepturilor condamnaților într-o lume care este în continuă schimbare [7, p. 65].

Necesitatea protecției juridice a persoanelor aflate în detenție și diversitatea amenințărilor existente presupune perfecționarea continuă a legislației naționale și a principiilor internaționale de control.

La nivel european, pot fi evidențiate trei surse principale ale procesului de standardizare și anume: jurisprudența Curții Europene a Drepturilor Omului în cazurile care impun interpretarea CEDO; standardele care decurg din activitatea Comitetului European pentru Prevenirea Torturii și a Tratatelor sau Pedepselor Inumane sau Degradante (CPT), precum și recomandările formulate de către Comitetul de Miniștri al Consiliului Europei. În cele din urmă, trebuie remarcat faptul că, în prezent, există și alte agenții active în acest domeniu și care joacă un rol tot mai important în protecția deținuților [8, p. 11].

Ținem să menționăm că legislația execuțional-penală actuală a Republicii Moldova, în general, corespunde cerințelor formulate în *Ansamblul de reguli minime ale Națiunilor Unite pentru tratamentul deținuților* și în alte acte internaționale.

Astăzi, legislația execuțional-penală a Republicii Moldova are drept scopuri protecția drepturilor, libertăților și intereselor legitime ale persoanei, precum și acordarea de ajutor condamnaților la adaptarea lor socială [9,

art. 165 alin. (3)]. Sunt stabilite prin lege drepturile fundamentale ale condamnatului [9, art. 169], este stabilită participarea asociațiilor obștești, partidelor politice, organizațiilor necomerciale, reprezentanților mass-media ca modalitate de resocializare a deținuților [10, scț. 34] etc.

Urmează de menționat că Codul de executare al Republicii Moldova prevede o normă despre corelația dintre dreptul execuțional penal național și normele internaționale. Astfel, art. 165 alin. (3) CE prevede că legislația execuțional-penală se aplică în conformitate cu Constituția Republicii Moldova și cu tratatele internaționale la care Republica Moldova este parte. Dacă există neconcordanțe între reglementările tratatelor internaționale în domeniul drepturilor și libertăților fundamentale ale omului la care Republica Moldova este parte și prevederile acestui Cod, prioritate au reglementările tratatelor internaționale.

În conformitate cu politica execuțional-penală a statului, scopul detenției trebuie să reducă, pe cât posibil, traumatizarea psihică a persoanei condamnate, prevenind apariția unor perturbări emoționale, idei obsesive, infantilismul, idei de sinucidere, comportamente violente, agresive, încurajând ideile întemeiate pe individualizarea tratamentului penitenciar, acesta fiind înțeles ca ansamblul de măsuri și activități, executate și derulate sub supravegherea, asistarea și consilierea personalului penitenciar sau altor specialiști [1, p. 14-15].

Potrivit profesorului B. Negru, umanismul poate fi interpretat drept o concepție ce proclamă ca principii etice supreme libertatea și demnitatea umană, necesitatea desăvârșirii personalității umane [11, p. 45].

Este important de subliniat că umanismul nu are nimic comun cu neaplicarea sancțiunilor disciplinare și atotpermisivitatea. O astfel de abordare urmează a fi examinată ca o posibilitate oferită condamnatului pentru întoarcerea la un comportament adecvat normelor sociale, încercare de a restabili statutul social pierdut, a pregăti persoana pentru o viață la libertate, a minimiza influența negativă a izolării de societate asupra psihicului persoanei.

Conform datelor statistice oferite de către ANP, numărul persoanelor deținute în instituțiile penitenciare la 01.10.2021 constituia 6429 persoane din care 1046 se află în arest preventiv și 5306 au statut de condamnați [12].

Din numărul total al persoanelor condamnate, 3177 (60%) de persoane au deja 2 sau mai multe condamnări; 3482 (66%) de persoane au vârsta între 18 și 40 ani; 4172 (79%) de persoane sunt condamnate pentru infracțiuni grave, deosebit de grave sau excepțional de grave [13].

Printre multiplii indicatori care caracterizează starea securității în instituțiile penitenciare, urmează de evidențiat următoarele aspecte problematice și situații critice înregistrate pe parcursul anului 2020 [14, p. 10]:

– *leziuni corporale*: 1024 de cazuri depistate în mediul deținuților (în 2019 – 1203) ceea ce constituie o descreștere cu 14,87%. Din ele, 237 de ca-

zuri depistate la sosirea din izolatoarele inspectoratelor de poliție (în 2019 – 306) indicator în descreștere cu 22,54%, și respectiv, 787 de cazuri depistate la condamnați în instituțiile penitenciare (în 2019 – 897). Din numărul total de leziuni corporale, 115 au fost stabilite ca urmare a altercațiilor dintre deținuți (în 2019 – 179), indicator în descreștere cu 35,75%;

– aplicarea forței fizice: 377 de cazuri (în 2019 – 351) și 296 de cazuri de aplicare a mijloacelor speciale asupra deținuților (în 2019 – 300), astfel fiind atestată o creștere cu 6,89% la capitolul aplicarea forței fizice, iar la aplicarea mijloacelor speciale o scădere cu 1,33%;

– atac asupra angajaților: 20 de cazuri fiind stabilite ca tentativă de atac (în 2019 – 16 cazuri de atac). Pe toate cazurile au fost întocmite materialele corespunzătoare, conform art. 273 CPP al RM și remise către procuratură, în rezultatul cărora au fost intentate dosare penale [14, p. 11].

În urma desfășurării activității speciale de investigații la compartimentul *prevenirii acțiunilor ilicite din partea deținuților* în instituțiile penitenciare, în anul 2020 s-a înregistrat comiterea a *215 fapte ilicite* [14, p. 12].

Datele statistice prezentate mărturisesc despre faptul că sistemul existent al organizării procesului de executare a pedepselor, bazat pe principiul umanismului, în prezent funcționează cu o eficiență redusă. Numărul ridicat al condamnaților cu recidivă de infracțiuni indică asupra existenței unor contradicții în activitatea instituțiilor penitenciare și o eficiență scăzută a activităților desfășurate în cadrul acestora.

Subiectul umanizării politicii execuțional-penale urmează a fi examinat în strânsă legătură cu evoluția istorică și situația actuală în cadrul SAP.

Caracterul repetitiv al cererilor depuse de reclamanții în adresa Curții Europene a Drepturilor Omului (CtEDO) contra Republicii Moldova, unde erau descrise aceleași probleme legate de condițiile materiale de detenție cum ar fi, spre exemplu, supraaglomerarea penitenciarelor, lipsa de igienă și condiții materiale adecvate, alimente insuficiente și de proastă calitate, precum și lipsa de îngrijiri medicale adecvate, a determinat Curtea să constate faptul că condițiile precare de detenție în Republica Moldova reprezintă o problemă sistemică [15, p. 4].

Printre problemele existente poate fi specificată și cea a atragerii condamnaților la muncă ținând cont de obținerea în condiții de izolare de societate a unor specialități solicitate pe piața muncii în diverse domenii ale economiei. La etapa actuală, atragerea reală în activități de muncă a condamnaților constituie aproximativ 14% [16]. Condamnații se află în izolare, nu sunt implicați în activități de muncă și, cel mai important, nu-și văd perspectiva de mai departe. Cu un astfel de contingent este destul de dificil de lucrat.

O altă problemă ar fi nivelul de salarizare relativ scăzut al funcționarilor SAP care este unul neproportional cu condițiile fizice și psihologice de muncă, care nu favorizează atragerea unor cadre cu o calificare înaltă.

Misiunea Norvegiană de Experti pentru Promovarea Supremației Legii în Moldova (NORLAM) a constatat că penitenciarele din Republica Moldova nu au sectoare sau unități separate cu niveluri progresive de securitate așa cum există în alte țări europene. Singura separare se face între regimul inițial (primele 1-6 luni din pedeapsă), regimul comun (partea de mijloc) și regimul de resocializare (ultimele 6 luni din pedeapsă). Aceasta înseamnă că pentru cea mai mare parte din termenul de pedeapsă nu există nici un tratament diferențiat între deținuții care se comportă bine și deținuții care au o influență proastă [17, p. 6].

Cu alte cuvinte, separarea deținuților nu se bazează pe nici un fel de evaluare a riscurilor, nu este o consecință a comportamentului sau motivației pentru schimbare, ci depinde de curgerea timpului și este foarte strict reglementată în Codul de executare.

Subcultura și ierarhia criminală între deținuți nu este suficient de bine împiedicată de către directorii penitenciarelor și ANP. Acest lucru înseamnă că deținuții aflați într-o poziție vulnerabilă sunt supuși suferințelor, exploatării și relexelor tratamente de către ceilalți deținuți, ceea ce ar putea duce la presupuse încălcări ale Art. 3 CEDO – lipsa măsurilor de protecție suficiente [17, p. 19-20].

În opinia unor autori [18], umanizarea sistemului administrației penitenciare ar trebui să înceapă de la o serie de compartimente importante cum ar fi: servicii medicale de calitate; consiliere psihologică; programe destinate consumatorilor de droguri; programe de reducere a infectării deținuților cu HIV/SIDA, tuberculoză, hepatită; examinarea posibilității de depunere a plângerilor, sesizărilor etc.

În acest context, una din sarcinile de bază care stau în fața sistemului administrației penitenciare rezidă în desfășurarea unei activități de edificare, orientată spre îmbunătățirea condițiilor de deținere, atenuarea regimului de detenție, protecția drepturilor, libertăților și intereselor legitime ale condamnaților.

Printre direcțiile-cheie pe care se axează în prezent activitățile desfășurate de către Ministerul Justiției în comun cu Administrația Națională a Penitenciarelor în vederea umanizării mediului penitenciar ar fi: îmbunătățirea condițiilor de detenție; un management mai bun al resurselor umane; administrarea eficientă și garantarea siguranței; prestarea serviciilor medicale de calitate; calificare profesională pentru persoanele private de libertate echivalente cu cele din sistemul public; programe educative, de alfabetizare, școlarizare și intervenție psihosocială; instituirea parteneriatelor public-private [19].

În ultimii ani, au fost întreprinse acțiuni care au contribuit la reducerea numărului de deținuți. În acest sens, în cadrul Comisiilor penitenciare, s-au intensificat examinările materialelor condamnaților care întrunesc condițiile

pentru aplicarea prevederilor art. 91 (liberarea condiționată înainte de termen) și art. 92 (înlocuirea părții neexecutate din pedeapsă cu o pedeapsă mai blândă) din Codul Penal, au fost revizuite dosarele condamnaților pentru identificarea persoanelor care întrunesc condițiile prevederilor art. 91 CP la 17 august 2018, aprobate prin *Legea nr. 179 din 26.07.2018, pentru modificarea unor acte legislative*; la fel, au fost revizuite dosarele persoanelor condamnate, care cad sub incidența prevederilor Legii nr. 210 din 29.07.2016, cu privire la amnistie și Legii nr. 163 din 20.07.2017 pentru modificarea și completarea unor acte legislative [14, p. 5].

Începând cu 1 ianuarie 2019, a devenit funcțional mecanismul preventiv și compensator pentru detenția în condiții precare, prin completarea Codului de procedură penală cu art. 4732- 4734.

Astfel, mai bine de 80% din totalul deținuților au adresat judecătorilor de instrucție cereri prin care au solicitat aplicarea mecanismului prin reducerea termenului de pedeapsă cu închisoarea, fie oferirea unei compensații monetare [15, p. 9].

Prin urmare, în contextul implementării mecanismului compensator, se atestă o majorare a numărului persoanelor eliberate cu peste 73,5%, precum și a persoanelor cărora li s-a redus din termen cu circa 18,6% [14, p. 6-7].

Urmează de menționat că recent Comisia juridică, numiri și imunități din cadrul Parlamentului a aprobat raportul pentru proiectul de lege privind amnistia în legătură cu aniversarea a 30 de ani de la proclamarea independenței Republicii Moldova. Aproximativ 1720 de deținuți cad sub incidența amnistiei, 67 dintre care vor fi pasibili liberării imediate, iar la 1650 de condamnați ar putea fi aplicată liberarea condiționată înainte de termen sau liberarea după reducerea termenului [20].

Actul de amnistie nu va putea fi aplicat față de persoanele care au săvârșit infracțiuni deosebit de grave sau excepțional de grave, precum și infracțiuni de corupție și conexe corupției.

Dacă mizăm pe o reducere a numărului de deținuți ca urmare a implementării soluțiilor menționate mai sus, păstrând bugetul pentru sistemul administrației penitenciare la același nivel, instituțiile penitenciare ar avea mai multe resurse pentru a îmbunătăți calitatea produselor alimentare, infrastructura penitenciarelor și programele de resocializare.

Totuși, o populație penitenciară redusă nu reprezintă o garanție pentru îmbunătățirea condițiilor de detenție și a tratamentului deținuților, prin urmare, măsurile de reformare a sistemului administrației penitenciare și de sporire a eficienței instituțiilor sunt la fel de importante.

În context, ținem să menționăm că diminuarea populației penitenciare conduce treptat la concentrarea unui contingent cu un potențial criminogen sporit. În aceste condiții poate fi prognozată o înrăutățire a situației criminogene și corespunzător, necesitatea perfecționării continue a reglementării ju-

ridice, ridicării eficienței activității tuturor organelor implicate în realizarea politicii execuțional-penale.

Prin urmare, îmbunătățirea condițiilor de detenție (infrastructura fizică) trebuie să se facă în paralel cu o schimbare de atitudine pentru un tratament mai uman al deținuților. În acest sens, sunt recomandate următoarele măsuri de intervenție:

- asigurarea unei executări individualizate a pedepsei prin reformarea regimurilor actuale în nivelurile de securitate progresive;

- descentralizarea procesului decizional și delegarea de responsabilități, astfel încât deciziile generale ce afectează grupuri mari de deținuți să fie luate la nivel central (MJ, ANP), iar toate deciziile privind persoane concrete (angajat sau deținut) să fie luate la nivel de instituție penitenciară;

- reorganizarea personalului penitenciar pentru a avea mai mult personal implicat direct în activități social-utile cu deținuții;

- reformarea atelierelor penitenciare și întreprinderilor gestionate de ANP, astfel încât acestea să fie conectate la învățământul profesional, practica profesională și munca;

- sporirea interacțiunii cu societatea din afara penitenciarului, prin adoptarea așa-numitului model de import pentru majoritatea serviciilor prestate în interior. De exemplu, profesorii, medicii, bibliotecarii etc. ar trebui să fie angajați de către instituțiile publice din afară. Mai mult acces trebuie acordat trupelor de teatru, artiștilor, jurnaliștilor, pictorilor, scriitorilor etc.;

- extinderea duratei de aflare în regim de resocializare de la 6 luni la 1 an și crearea posibilității ca această ultimă perioadă din termen să fie ispășită în penitenciar de tip deschis. Acest lucru ar facilita obișnuirea treptată cu libertatea și reintegrarea în societate [17, p. 20].

La fel, este importantă renunțarea la forma colectivă de detenție a condamnaților. Condamnații trebuie deținuți în funcție de gravitatea infracțiunii comise și a caracteristicii criminologice. Este importantă modificarea ponderii aplicării mijloacelor principale de corijare în locurile de detenție cu amplificarea asistenței psihopedagogice și a pregătirii pentru viața în libertate. În afară de aceasta, urmează de atras atenția asupra perfecționării controlului departamental asupra activității sistemului administrației penitenciare, a asigurarea democratizării sistemului și controlul din partea instituțiilor societății civile.

De asemenea, printre activitățile prioritare care rămân actuale în vederea umanizării condițiilor de detenție ar fi următoarele:

- modernizarea infrastructurii de preparare a hranei în instituțiile penitenciare;

- elaborarea unui document strategic privind modernizarea sistemului administrației penitenciare și monitorizarea implementării documentelor de politici;

- elaborarea programelor de terapie socială pentru oferta de programe, care au menirea de reducere a nevoilor educaționale a deținuților;
- identificarea și amenajarea încăperilor pentru desfășurarea activităților educativ-ocupaționale în grup, inclusiv și a claselor destinate instruirii generale și profesionale.

Așadar, umanizarea sistemului administrației penitenciare reprezintă un proces de durată și anevoios, organizarea căruia, la etapa actuală de reformare a sistemului, depinde în mare măsură de elaborarea unei noi doctrine de funcționare a sa cu atragerea savanților și experților în domeniu.

Referințe bibliografice

1. Manea V. Drept execuțional penal. Chișinău, 2014. 744 p.
2. Маликова Н. Б. Процессуальные нормы уголовно-исполнительного права и их функции при исполнении лишения свободы : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Рязань, 2005. 27 с.
3. Carp S. Drept execuțional penal. Chișinău, 2016.
4. Головкин Р. Некоторые проблемы осуществления уголовной и уголовно-исполнительной политики в современной России. În: Уголовная и уголовно-исполнительная политика на современном этапе развития общества и государства: отечественный и зарубежный опыт. Материалы научно-практической конференции. Владимир, 2013. с. 64-66.
5. Долженкова Г. Д. Международное пенитенциарное сотрудничество в области социального обеспечения осужденных к лишению свободы. În: Журнал российского права, 2001, nr. 3, Изд. Норма. с. 122-131.
6. Ansamblul de reguli minime ale Națiunilor Unite pentru tratamentul deținuților (Regulile Nelson Mandela). Rezoluție adoptată de Adunarea Generală la 17 noiembrie 2015 // https://avp.ro/wp-content/uploads/2020/07/ansamblu_reguli_mnp.pdf (vizitat 10.11.21).
7. Егорова Т. И. Безопасность как условие лишения свободы. În: Борьба с преступностью: теория и практика: тез. докл. VIII Междунар. науч.-практ. конф. Могилев, 2020. с. 64-66.
8. Murdoch J., Jiricka V. Combaterea relelor tratamente în penitenciare. Consiliul Europei, versiune în limba română. Chișinău, 2016. 104 p.
9. *Codul de executare* al Republicii Moldova nr. 443-XV din 24.12.2004, în vigoare din 01.07.2005 // Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 03.03.2005, nr. 34-35/112.
10. *Statutul executării pedepsei de către condamnați*, aprobat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 583 din 26.05.2006 // Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 16.06.2006, nr. 91-94/676.
11. Negru B. Probleme fundamentale ale principiilor dreptului. În: Revista

- Adminstrare Publică, 2013, nr. 4, p.43-54.
12. Date statistice privind dinamica persoanelor private de libertate pe perioada 01 ianuarie 2021-01 octombrie 2021 // www.anp.gov.md/rapoarte-de-bilant (vizitat 03.10.21).
 13. Date statistice privind persoanele condamnate care execută pedeapsa cu închisoare în penitenciare la 01.10.21 // www.anp.gov.md/rapoarte-de-bilant (vizitat 03.10.21).
 14. Raport privind activitatea sistemului administrației penitenciare pentru anul 2020. Chișinău, ANP 2021// www.anp.gov.md/rapoarte-de-bilant (vizitat 03.10.21).
 15. Implementarea mecanismului compensatoriu pentru detenția în condiții precare în Republica Moldova – de la (in)eficiență la suspendare – Analiză Promo-LEX // https://promolex.md/wp-content/uploads/2021/06/APP_Mecanismul-Compensatoriu_2021.pdf (vizitat 11.11.21).
 16. Doar 14% dintre deținuții din Moldova sunt încadrați în câmpul muncii // <https://stiri.md/article/social/doar-14-dintre-detinutii-din-moldova-sunt-incadrati-in-campul-muncii> (vizitat 07.10.21).
 17. Notă pentru grupul de lucru privind umanizarea politicii penale și consolidarea mecanismului de despăgubire a victimelor tratamentului inuman. Elaborată de către Experții NORLAM, Chișinău, 2015. 22 p. // https://files.nettsteder.regjeringen.no/wpuploads01/blogs.dir/223/files/2017/08/Comentariile_02.pdf (vizitat 10.11.21).
 18. Mărgărint T. Abordări antologice ale reformării sistemului penitenciar și umanizării detenției. Cazul Republicii Moldova. // <http://dspace.usm.md:8080/xmlui/handle/123456789/3356> (vizitat 10.11.21).
 19. Condițiile de detenție din penitenciare // <http://www.anp.gov.md/randomconditiile-de-detentie-din-penitenciarestandard-imagecreate-articleconditiile-de-detentie-din> (vizitat 22.11.21).
 20. Raportul pentru proiectul de lege privind amnistia, aprobat de comisia de profil// <https://moldova.europalibera.org/a/raportul-pentru-proiectul-de-lege-privind-amnistia-aprobat-de-comisia-de-profil/31566095.html> (vizitat 23.11.21).